

Gerçek Bir Köpekbalığı Hikâyesi

Sanki benimle değil de yıllar önce yitirdiği orkinosçu arkadaşlarından biriyle konuşuyordu Boğaziçi'nin canavarlarıyla yaşadığı kışı anlatırken. Samatya Balıkçı Barınağı'nın girişindeki küçük kahvede, biraz kuytuda kalan masalardan birinde oturmuş sohbet ederken ikimiz de ara sıra Marmara'ya bakıyorduk. Aynı denizin kıyısında idik belki, ama farklı zamanları görüyor gibiydik. Bir zamanlar karpuz kabuğu kadar kayığında yüzlerce kiloluk orkinosları basit el oltalarıyla avlamış olan Boğaziçi'nin gözüpek balıkçılarından biriydi İrfan Yürür ya da eşin dostun tanıdığı adla "Samatyalı İrfan"

85 yaşındaki ihtiyar delikanlının yüzü denizde geçmiş zorlu bir yaşamın izleriyle ödüllendirilmişti. Avladığı orkinosların anıları nasır bağlamıştı avuçlarında. Onunla konuşmak Marmara'nın balıkla dolu geçmiş zamanına bakmak gibiydi.

Samatyalı İrfan Boğaz'da kaç orkinos yakaladığını çoktan unutmuş olsa bile, 1958'le 1960 arasında yakaladığı 7 büyük beyaz köpekbalığını sanki daha dün yakalamış gibi hatırlıyordu. İstanbul'un iki yakası arasında orkinos beklerken ara sıra canavar köpekbalıkları da takılmıştı Samatyalı'nın oltasına. Boğaz sularının orkinoslarla çalkalandığı o yıllarda aynı avın peşine düşmüş olan iki avcı, insan ve büyük beyaz köpekbalığı, defalarca karşılaşmışlardı Boğaziçi'nde. Eski İstanbullular panayır çadırında sergilenen boğaz canavarlarına aşinaydı.

Kum köpekbalığı, Boncuk Koyu'nun güvenli sularında yüzyüyor. Yakın zamanda özel çevre koruma bölgesi ilan edilen koy, kum köpekbalığına güvenle üreyebileceği bir alan sağlasa da koyun dışındaki yaşam tehlikelerle dolu.

Ara Bilgili

Yavuz Pilemeli

Nesli tehlike altında olan türler arasında bozcamlı de var. (Solda)

Canavar tanımı, sakin görünümlü dikenli camgöze hiç yakışmıyor. (Sağda)

Gerçekleri anlatmak...

Denizlerimizde yaşayan köpekbalıklarının güncel durumlarını ortaya çıkarmak, İhtiyoloji (Balık bilimi) Araştırmaları Topluluğu'nun (İAT) başlıca kuruluş amacıydı. 2000 yılından bu yana İAT tarafından yürütülmekte olan KANIT (Türk Sularında Yaşayan Köpekbalıklarının Tespiti) projesinin toplu sonuçlarını içeren kitabın yayımlanmasıyla, söz konusu çalışmanın ilk bölümü de tamamlanmış oldu. *Türk Sularında Köpekbalıkları* isimli eser, bugüne kadar diğer balık türlerinin yanına sıkıştırılarak üstünkörü değinilmiş olan, denizlerimizde yaşayan köpekbalığı türlerini ele alan ilk bağımsız kaynak aynı zamanda. İşlenen türlerin sistematik ve biyolojik özelliklerinin yanı sıra, yazarın köpekbalıklarının incelerken yaşadığı serüvenlere de yer verdiği eser, bir bakıma bizim sularımızda geçen gerçek bir köpekbalığı hikâyesi.

Köpekbalıkları dalgaların altındaki dünyada asırlardır canavar yaftasıyla dolaşüyor. *The Log from the Sea of Cortez* adlı eserinde "hayallerimizdeki okyanusların deniz canavarlarına ihtiyacı vardır" diyen John Steinbeck'i haklı çıkarmak ister gibi bir duruşları var sessiz dünyada. Sürekli aralık duran ağızlarında açıkça görülen keskin dişleri, somurtkan ifadeleri ve zaman zaman insanlara saldırmaları, aramızdaki derin güven bunalımını körüklemeye yetip de artıyor. Düşsel canavar imgesini taze tutmaya tek başına yeterli olan köpekbalıkları hakkında bilinenlere gerçeklerden çok önyargılar hakim. Bu nedenle köpekbalıklarıyla ilgili gerçeklerin anlatılmasına fazlasıyla ihtiyaç var.

Türk Sularında Köpekbalıkları gerçek olduğu kadar zengin de bir hikâye, çünkü kahramanlarının yaşadıkları yerler, davranışları, görünüşleri, beslenmeleri ve daha bir dolu özellikleri birbirinden çok farklı. Hikâyeyi zenginleştiren karakterlerin zenginliği ne de olsa. Denizlerimizde yaşadığı kanıtlanmış 34 köpekbalığı türünün her biri başlı başına renkli bir karakter, bu gerçek köpekbalığı hikâyesinde.

Başta belirtildiği gibi, denizlerimizde yaşayan köpekbalığı türleri bugüne kadar hep diğer balık türlerinin yanına sıkıştırılarak anlatılmıştı. Çok yakın bir zamana kadar değersiz, hatta işe yaramaz olarak gördüğümüz bu muhteşem canlıları araştırmaya değer bulmadık. Herhangi bir çıkar sağlamadığımız bu baş belası yırtıcıları tanımak da gereksizdi. Yine de onların yaşamına ucundan kıyısından değinmiş olan, diğer balıkların yanında bile olsa onlar hakkında bilgi veren eserler yok değil. 1900'lerin ilk çeyreğinde Karekin Deveciyan tarafından Fransızca ve Osmanlıca kaleme alınmış *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık* bu konu üzerine öncül eserlerden biri olarak kabul edilebilir. 1926'da yayımlanmış olan eserde Deveciyan, çoğunlukla Marmara'da yakalanan köpekbalığı türleri hakkında hatırı sayılır bilgi verir. Büyük beyaz köpekbalığının İstanbul kıyılarında zaman zaman görüldüğünden, günümüzde nesli tükenmenin eşğine gelmiş olan çivil köpekbalığının pazarlarda satılacak kadar çok yakalandığından ilk kez Deveciyan bahsetmiştir.

Fethi Akşıray'ın 1951'de kaleme aldığı *Türkiye Deniz Balıkları ve Tayin Anahtarı*, denizlerimizde yaşayan köpekbalığı türlerine diğer balıkların yanında olsa da geniş yer veren bir diğer önemli yayındır. İstanbul Üniversitesi tarafından 1987'de ikinci kez yayımlanmış olan kitapta, Akşıray'ın henüz Akdenizde bile varlığı doğrulanmamış türlere yer vermiş olması akla şu soruyu getiriyor: Sularımızdaki köpekbalığı çeşitliliği sandığımızdan daha zengin olabilir mi? KANIT projesinin ikinci aşamasında işte bu soruya yanıt aranacak. Balıkçı kayıklarıyla müzelerin unutulmuş koleksiyonları arasında bir kez daha mekik dokumaya hazırlanan araştırmacıların hedefi, Türk sularındaki köpekbalığı çeşitliliğini yeni tür kayıtlarıyla zenginleştirmek. Akşıray'ın kitabında sözü edilen şüpheli birkaç tür, bu bakımdan iştah kabartıyor.

Balıkhaneye getirilen köpekbalıklarının boyları nesilden nesile küçülüyor. Bitmek bilmeyen avlarla cinsel olgunluğa erişmemiş bireyler ölüncü yeni nesillerin yaşam olasılığı şimdiden yok oluyor.

Hakan Kabasakal

Önyargı kurbanları

Bir canlının işe yarar ya da yaramaz olduğuna karar vermek gibi bir yeteneğimiz var galiba. Doğası gereği ısırın, zehirleyen ya da zararlı olduğunu düşündüğümüz herhangi bir eylemde bulunan her canlının işe yaramaz ve tehlikeli olduğuna hükmediyoruz hemen. Köpekbalıkları için de durum çok yakın bir zamana kadar aynıydı. Balıkçıların gözünde gerçek bir baş belasından, balık hırsızından başka bir şey olmayan köpekbalığı, plajda güneşlenen birinin hayalinde denize adım atar atmaz kendisine saldıracak bir canavar olarak şekillenirdi. Aslında köpekbalığı korkusunu kendimiz yarattık. Beyaz perdede yarattığımız bir canavara karşı beslediğimiz kurgulanmış korku, her yıl milyonlarca köpekbalığının katledilmesine neden oluyor.

Balıkçılığın belkemiğini oluşturan hedef türler aşırı avlanma nedeniyle hızla azalırken, okyanusları karış karış tarayan dev balıkçılık filolarının yeni hedefler araması kaçınılmazdı. Durum böyle olunca balıkçılar ağlara, oltalara davet beklemeden yakalanan köpekbalıklarını maddi kayıplarını telafi etmek için yeni kazanç hedefleri olarak görmekte gecikmedi. Dün işe yaramaz olduklarına karar verdiğimiz köpekbalıkları da artık ticari bir değer taşıyor. Vaat ettiği kazanç olanaklarıyla iştah kabartan yeni durum, zaten sempati beslemediğimiz yırtıcı balıkları yok etme refleksimizi ikiye, üçe, belki de yüze katladı.

Balıkçı tezgâhında sergilenen sapan köpekbalığı her zaman görülemez bir manzara.

Onlar hak etmedikleri bir önyargının kurbanı. İnsan merkezli doğa algısıyla beslenen önyargılarımız, köpekbalıklarının derinlerdeki doğal yaşamın vazgeçilmez bir parçası olduğunu görmemizi, yaşam zincirinin ayrılmaz bir halkası olduklarını kabul etmemizi engelliyor. Tüm ekolojik vasıflarını göz ardı ederek sadece canavar kimliklerini akılda tutuyoruz. Önyargının kör ettiği gözlerimiz, yüz milyonlarca yılda sabırla şekillendirilmiş, kusursuz olduğu kadar kırılğan da olan bir yaşam şeklinin tüm zenginliğini, derinlerde süregelen yaşam hikâyesine katkılarını görmekten aciz. Bu bakımdan KANIT projesini ve *Türk Sularında Köpekbalıkları'nı*, denizlerimizde yaşayan köpekbalığı türlerini daha iyi tanımaya ve nesillerinin devamını sağlamaya yönelik geç kalmış bir çabanın ilk adımı olarak da görebiliriz.

Her yıl dünyanın farklı yerlerinde yaklaşık 100 milyon köpekbalığı avlanıyor. Türk balıkçılığının bu kanlı sömürüye katkısı sadece 10 bin ton. Büyük beyaz köpekbalığı ve büyük camgöz gibi Kırmızı Liste'de adı geçen, tükenmenin eşiğinde sendeleyeni türler de var yakalananlar arasında. Denizdeki can pazarında hedef gözetildiği söylenemez, ne sularımızda ne de başka bir yerde. Etlerinden, yüzgeçlerinden, derilerinden, kıkırdaklarından faydalandığımız köpekbalıklarının insanların dünyasına katkısı sandığımızdan fazla. Kent yaşamı içinde eriyip giden modern insan, köpekbalığı dişlerinden yapı-

1965'te Kızkulesi'nin önünde yakalanan büyük beyaz, Galata Köprüsü'nde sergilenen boğaz canavarlarından sadece biriydi.

mış takıları bir fetiş gibi taşıyor boynunda, kulağında. Denizde görenin kanını donduran köpekbalığı dişleri karada ilgi çeken bir nesneye dönüşebiliyor. Akvaryumların korunaklı ortamlarında gerçekleşen köpekbalığı dalışları şehir insanı için yeni bir adrenalin pompası. Köpekbalıklarından hoşlanamayabiliriz, ama onlardan sonuna kadar faydalanmakta sakınca görmüyoruz. Ne de olsa insanların dünyası, doğal yaşama sırt çevirmiş bir menfaat dünyası.

Artışlar, azalışlar

Samatyalı İrfan 1958'de Boğaziçi'nde çok sayıda büyük beyaz köpekbalığı yakalandığından bahsetmişti kısa sohbetimiz sırasında. Kızkulesi civarına dökülen tonlarca kokmuş palamudun çekimine kapılan canavar köpekbalıkları kışı İstanbul Boğazı'nda geçirmeyi seçmişlerdi balıkçının ifadesine göre. Bugün belki inanmakta zorlanacağımız, hatta "geçmişe özlem duyan bir balıkçının sözleri" diye geçtirebileceğimiz bu hikâye, 28 Aralık 1958 tarihli günlük bir gazetede "Liman Köpekbalığı İstilasına Uğradı" başlığıyla birinci sayfadan duyurulmuş okuyucuya. İstanbul Boğazı'nda büyük beyaz köpekbalığı en son 1974'te görüldü. 1985'te Kapıdağ Yarımadası'nın kuzeyinde bir balıkçı kayığının çevresinde birkaç tur attıktan sonra Marmarada büyük beyazdan bir daha haber alınmadı.

Samatyalı İrfan (Yürür), avladığı büyük beyazları daha dün gibi hatırlıyor.

Okyanusların amansız avcısını bu küçük içdenize çeken sebebin kokmuş palamutlardan daha karmaşık bir ilişkiler yumağı olduğunu artık biliyoruz. Aşırı avlanma ve çevre koşullarındaki değişiklikler yüzünden Marmarada nesilleri tükenmeden önce, orkinoslar Akdenizden başlayan ve Karadenizde sonlanan mevsimsel göçler yapardı. Her biri yüzlerce kilo çeken bireylerden oluşan kalabalık orkinos sürülerinin peşine takılan büyük beyazlar, bu kıymetli avın izini sürdürdükleri uzun göç sırasında önce Marmara'ya, ardından İstanbul sahillerine ulaşırdı. Orkinosların Marmaradan çekilmesiyle büyük beyaz da içdenize uğramaz oldu. Onu Marmara'ya çeken ekolojik bir miktaratı orkinos göçü.

Denizlerimizde yaşayan köpekbalıklarına değinen araştırmaların sayısında özellikle geçen on yılda hatırı sayılır bir artış oldu. Geçmişte sergilediğimiz bilimsel ilgisizliği affettirmek ister gibiyiz. Elde edilen her yeni bulguyla onların gerçek hikâyesi daha da zenginleşiyor. Tür listesi büyük ölçüde tamamlandı. Ancak bunun değişken bir liste olduğunu, tür sayısının artabileceği gibi azalabileceğini de unutmamak gerek. Küresel ısınmanın etkisiyle Akdeniz'in giderek tropikal özellikler kazanması ve Kızıldeniz kökenli köpekbalıklarının yaşamasına uygun hale gelmesi listeyi kabartabilecek ekolojik süreçlerden sadece biri. KANIT projesi sırasında tespit edilen türler arasında Kızıldeniz kökenli iki türün de (*Carcharhinus altimus*, *Carcharhinus melanopterus*) bulunması, beklenen tür artışının işaretleri olarak değerlendirilebilir. Bu artışı denizlerimizin canlı çeşitliliğinde bir zenginleşme olarak görebileceğimiz gibi bir tehdit olarak da algılayabiliriz. Aradaki fark, sularımızda var olmaya çabalayan yaşamlara karşı tavrımızın bir göstergesi gibi de değerlendirilebilir.

Türk sularındaki köpekbalıklarının nasıl bir geleceğin beklediğini bugünden kestirmek güç. Ancak dünyadaki gidişatin çok kötü olduğu açıkça görülüyor. Ekonomik değeri yüksek kemikli balıkların stoklarında yaşanan kayıpları telafi etmek için her yıl daha fazla köpekbalığı avlanıyor. Derinlerde süregelen yaşam savaşında onları açık ara öne çıkaran uzun ömür, cinsel olgunluğa geç ulaşma, az sayıda gelişkin yavru doğurma gibi biyolojik özellikleri, bugün köpekbalığı neslinin hayatta kalmasını gölgeleyen risklere dönüştü. Ancak burada suç ne doğanın ne de köpekbalıklarının; normal işleyen doğal süreçleri aşırı avlanmayla bozan insanoğlu sorumlu olan bitenden. Balıkçılarımız henüz çok fazla köpekbalığı avlamıyor olsa da karnemizdeki kırıkları görmezden gelemeyiz. Dikenli camgözün Karadenizde yirmi yıl öncesine kadar 300.000 ton

KANIT projesinde sularımızda tespit edilen köpekbalığı türleri AD: Akdeniz, ED: Ege Denizi, MD: Marmara Denizi, KD: Karadeniz			
Tür	Yaygın adı	Azami boy (cm)	Dağılım
<i>Heptranchias perlo</i>	Yedi yarık bozcamgöz	150	AD ve ED
<i>Hexanchus griseus</i>	Altı yarık bozcamgöz	500	AD, ED, MD ve KD
<i>Odontaspis ferox</i>	Kum kaplanı	350	AD ve ED
<i>Eugomphodus taurus</i>	Kum kaplanı	320	AD ve ED
<i>Carcharodon carcharias</i>	Büyük beyaz köpekbalığı	800	AD ve ED
<i>Isurus oxyrinchus</i>	Sivirburun harharyas	400	AD ve ED
<i>Lamna nasus</i>	Dikburun harharyas	370	AD, ED ve MD
<i>Cetorhinus maximus</i>	Büyük camgöz	1500	AD ve ED
<i>Alopias superciliosus</i>	İri gözlü sapan köpekbalığı	460	AD, ED ve MD
<i>Alopias vulpinus</i>	Sapan köpekbalığı	600	AD, ED, MD ve KD
<i>Galeus melastomus</i>	Siyah ağızlı kedi balığı	90	AD, ED ve MD
<i>Scyliorhinus canicula</i>	Küçük lekeli kedi balığı	100	AD, ED ve MD
<i>Scyliorhinus stellaris</i>	Büyük lekeli kedi balığı	160	AD, ED ve MD
<i>Carcharhinus altimus</i>	İri burunlu camgöz	300	AD
<i>Carcharhinus brevipinna</i>	Mekik köpekbalığı	270	AD ve ED
<i>Carcharhinus melanopterus</i>	Siyah yüzeçli köpekbalığı	180	AD
<i>Carcharhinus plumbeus</i>	Gri camgöz, kum köpekbalığı	250	AD ve ED
<i>Prionace glauca</i>	Mavi köpekbalığı	400	AD ve ED
<i>Galeorhinus galeus</i>	Camgöz	200	AD ve ED
<i>Mustelus asterias</i>	Beyaz benekli camgöz	140	AD, ED ve MD
<i>Mustelus mustelus</i>	Camgöz	150	AD, ED ve MD
<i>Mustelus punctulatus</i>	Siyah lekeli camgöz	100	AD ve ED
<i>Sphyrna zygaena</i>	Çekiç köpekbalığı	400	AD ve ED
<i>Echinorhinus brucus</i>	Çivili köpekbalığı	300	AD, ED ve MD
<i>Etmopterus spinax</i>	Kadife karnı camgöz	60	AD ve ED
<i>Oxyotus centrina</i>	Domuz köpekbalığı	150	AD, ED ve MD
<i>Dalatias licha</i>	Camgöz	160	AD, ED ve MD
<i>Centrophorus granulosus</i>	Camgöz	150	AD, ED ve MD
<i>Centrophorus uyato</i>	Camgöz	100	AD, ED ve MD
<i>Squalus acanthias</i>	Dikenli camgöz	160	AD, ED, MD ve KD
<i>Squalus blainvilliei</i>	Dikenli camgöz	100	AD, ED, MD ve KD
<i>Squatina aculeata</i>	Çivili keler balığı	170	AD ve ED
<i>Squatina oculata</i>	Benekli keler balığı	150	AD, ED ve MD
<i>Squatina squatina</i>	Keler balığı	250	AD, ED, MD ve KD

olarak hesaplanan ve bugün 90.000 tona düştüğü tahmin edilen canlı kütledeki çarpıcı azalmanın büyük kısmından balıkçılarımızın sorumlu olduğunu FAO rakamları açıkça gösteriyor. Küçükkuyu açıklarında (Edremit Körfezi) 2 Ocak 2009'da yakalanmış olan 10 m'lik büyük camgöz, koruma kanunlarının bile köpekbalıklarını korumada yetersiz kalabildiğinin somut kanıtı. Kırmızı Liste'de adı geçen büyük camgöz, nesli tükenmekte olan deniz canlılarının avlanmasını yasaklayan 37/2 numaralı sirkülerle Türkiye'de koruma altına alınmıştı oysa. Köpekbalığı hikâyesinin kötü sonla bitmemesi için yasalardan daha fazlasının gerektiğini artık anlamalıyız. İnsanoğlu ve köpekbalığı aynı doğanın parçası. Yok ettiğimiz her köpekbalığı ile aslında kendi yaşamımızdan bir parçayı yok ediyoruz.

Kaynaklar

Akşıray, F., Türkiye Deniz Balıkları ve Tayın Anahtarı, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, no. 3490, 2. Basım, 1987.
Deveciyan, K., Pêche et Pêcheries en Turquie, Imprimerie de l'Administration de la dette Publique Ottomane, 1926.

Kabasakal, H., Türk Sularında Köpekbalıkları. Deniz Yayınları, 2011.
Prodanov, K. ve ark., "Environmental Management of Fish Resources in the Black Sea and their rational Exploitation", Studies and Reviews, General Fisheries Council for the Mediterranean, no. 68. FAO, 1997.

Hakan Kabasakal, İstanbul Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi mezunu. Aynı üniversitenin Fen Bilimleri Enstitüsü'ne bağlı Deniz Biyolojisi Programı'nda yüksek lisans yaptı. Kochi Üniversitesi Usa Deniz Araştırmaları İstasyonu'nda (Japonya) balık stoklarının yönetimi konusunda JICA destekli bir kurs tamamladı. 2000'de İhtiyoloji Araştırmaları Topluluğu'nu kurdu. Köpekbalığı konulu araştırmalarını topluluk çatısı altında yürütüyor.

KANIT projesi sırasında gözlem yapılan başlıca yerler.

Denizlerimizde yaşayan köpekbalıklarını anlatan ilk Türkçe kitap okuyucusunu bekliyor.